УДК 947.6
ББК 63.3(4Беи)
М74

Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета БДПУ

Рэдакцыйная калегія: М. Ф. Бандзелікаў (адказны рэдактар),
І. І. Баргановіч, Д. У. Дубінін, І. Л. Калечыц

М74 **Мой** родны край: Матэрыялы студ. навук.-практ. канф. 30 крас. 2004 г., г. Мінск.— Мн.: БДПУ, 2004.— 52 с.
ISBN 985-435-896-8

У матэрыялах канферэнцыі даюцца малавядомыя звесткі з рэгіянальнай гісторыі Беларусі. Разглядаюцца пытанні этнаграфіі, археалогіі, краязнаўства. Вызначаюцца шляхі патрыятычнага выхавання моладзі.

Адрасаваны студэнтам гістарычных факультэтаў, выкладчыкам, настаўнікам і ўсім, хто цікавіцца гісторыяй Бацькаўшчыны.

УДК 947.6
ББК 63.3(4Беи)

ISBN 985-435-896-8

© Калектыў аўтараў, 2004
© ВВЦ БДПУ, 2004

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны універсітэт
імя Максіма Танка»

МОЙ РОДНЫ КРАЙ

Матэрыялы студэнцкай
навукова-практычнай канферэнцыі
30 красавіка 2004 г., г. Мінск

Мінск 2004

шырынёй. Роў — 1, 5 глыбінёй і 10-12 м шырынёй. Дарэчы, цяпер роў уяўляе сабой ні што іншае як забалочаную мясцовасць на ўсход і паўднёвы — усход каля Замка.

Сувязь з берагам ажыццяўлялася праз драўляны мост, даўжынёй каля 430 метраў. Лічыцца, што на ноч мост падымаўся, а днём апускаўся ў ваду. Таму яго нельга было заўважыць. З паўночнага берага магла быць прыстань, аб наяўнасці якой сведчаць знойдзенныя тут шматлікія рэшткі драўляных паляў.

Мясцовыя легенды распавядаюць пра тое, што, нібыта, паміж замкам і касцёлам (які знаходзіўся ў 100 метрах ад берага паміж Старым і Новым Мядзелам) яшчэ існаваў падземны ход пад возерам.

Спалучаўшы ў сабе лепшыя традыцыі заходнееўрапейскіх і мясцовых абарончых збудаванняў, Мядзельскі замак быў надзейнай аховай для жыхароў мястэчка і яго ваколіц. А пад час небяспекі — адзіным ратункам. Але ў гады Паўночнай вайны (1700-1721) ён быў разбураны шведскімі войскамі Карла XII. Пасля шведаў ад Замка застаўся толькі падмурак, руіны і бітая цэгла, якую нават цяпер можна знайсці на беразе возера Мястра. З гэтага часу Мядзельскі замак перастаў існаваць і ніколі больш не аднаўляўся.

З. Яскевіч, на падставе народнага падання тлумачыць гэту падзею так: «Войскі непрыяцеля захапілі горад, але да замка ніяк не маглі прыступіцца. Дапамагла ім выпадковасць: карова ад берага па падводным мосце пайшла на востраў. За ёй кінуліся і шведы. Так замак быў узяты і разбураны» [5, 3]. Уладальніца Замка, каралева Бона (прадстаўніца вядомага дынастыйнага дому міланскіх герцагаў Сфорца) змагла ўратавацца праз міфічны праход пад возерам ад Замка да касцёла.

У 1981 годзе былі праведзены раскопкі Мядзельскага замчышча. Гэта археалагічная экспедыцыя праводзілася Гродзенскім універсітэтам. Знойдзены: кераміка XV-XVII стагоддзяў (белагліняная, прывезеная з Польшчы, паліхромная кафля), грош 1535 года, трохшыповыя салдацкія падкоўкі пад абцасы, цвікі, шылы і іншае. На поўдзень ад вежы выяўлены матэрыялы часоў Кіеўскай Русі 11-13 стагоддзяў (кераміка, нажы і г. д.), а, таксама манеты 16-17 стагоддзяў [6, 246]. Частка гэтых находак цяпер з'яўляюцца гонарам Мядзельскага музею народнай славы.

Культурны пласт унутры Замка складаў 0, 2-0, 7 м, але ўскрыты ён толькі часткова (120 $м^2$ на поўдзень ад вежы-данжона). Пласт мае шэры колер з украпінамі цэглы, месцамі перамяшаны разворваннем.

Мядзельскі замак пакінуў пасля сябе вялізную колькасць загадак, якія застаюцца неразгаданнымі і па сённешні дзень. Рэшткі замкавага палаца ўскрыты толькі часткова. Няма ніводнай больш-меньш грунтоўнай працы аб Замку, якая б спалучала ў сабе фактычныя дадзеныя, разнастайныя гіпотэзы і народныя паданні. Не існуе нават невялічкага помніка с шыльдачкай на месцы знаходжання Замка, а аднаўленне ці рэканструкцыя, з пазіцый цяперашняга часу, здаецца проста немагчымай.

Але ж гэта не галоўнае. Сутнасць у тым, што Мядзельскі замак з'яўляецца адным з тых шматлікіх помнікаў гісторыі і культуры нашай краіны, якія на сённешні дзень застаюцца забытымі і невядомымі для пераважнай колькасці грамадства

Літаратура

1. Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. Мн., 1993.
2. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Мінская вобласць. т 2. Мн.,1987.
3. Памяць. Мядзельскі раён. Мн., 1998.
4. Ткачоў М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII—XVIII стст. Мн., 1978.
5. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. т.5. Мн., 1999.
6. Яскевіч З. «Любоў і боль мая (біяграфія пасёлка Мядзел).»// Нарачанская Зара. № 17. 1988.

ТАТАРСКАЯ ТАПАНІМІЧНАЯ СПАДЧЫНА Ў МАЛАДЗЕЧАНСКІМ РАЁНЕ, МІНСКАЙ ВОБЛАСЦІ

М.Ткачоў

Рэспубліка Беларусь з'яўляецца поліэтнічнай краінай, у якой разам з беларусамі, колькасна дамінуючай нацыяй, пражываюць вялікія групы іншага этнічнага насельніцтва (рускія, палякі, украінцы, яўрэі, літоўцы і інш.). Шэсць стагоддзяў жывуць на беларускай зямлі татары. Беларускія землі сталі іх Радзімай. Татары пакінулі свой след у тапаніміцы тых мясцовасцей, дзе з даўна жывуць. Дадзеныя тапанімікі яскрава сведчаць аб канцэнтрацыі назваў цюркска-татарскага паходжання ў Віцебскай, Мінскай і Гродзенскай абласцях. Так, у Мінскай вобласці іх налічваецца каля 50, у Віцебскай — больш за 80, а ў Гродзенскай — каля 30. Маладзечанскі раён займае адно з першых месцаў па канцэнтрацыі цюркскіх тапонімаў. Іх тут налічваецца 12.

Вёска Салтаны, Гарадзілаўскага сельсавета. У пацверджанне цюркскай версіі паходжання гэтай назвы ў гэтай мясцовасці існуе легенда, якую запісаў настаўнік гарадзілаўскай школы Пётр Міхайлавіч Аноп. Легенда звязвае паходжанне назвы з чалавекам па мянушцы Салтан, які ў час вайны Турцыі з Расіяй трапіў у палон і там засвоіў хлебапячэнне і мукамольную працу. Потым яго адпусцілі на волю і ён апынуўся на безыменным хутары. С цягам часу пабудаваў там вялікі млын. Вось радкі з гэтай легенды: «Доўга яшчэ навакольныя людзі ездзілі на млын турка Салтана. А пад той час, калі гаспадаром млына стаў Салтанава сына сын, людзі ужо ездзілі малоць зерне не на безыменны хутар, а ў вёску Салтаны.» [1, 38-39]. Безумоўна, легенда застаецца легендай, тым не менш, у аснову назвы гэтай вёскі сапраўды пакладзена прозвішча цюркскага паходжання — Салтан, Салтанаў.

Вёска Татаршчына (Татаршчызна), Краснецкага сельсавета. Паходзіць ад этноніма «татар». Досыць шырока адлюстраваны на сучаснай карце Беларусі тапонімы з такой асновай. Найбольшая іх канцэнтрацыя назіраецца на тэрыторыі былых Мінскай і Віленскай губерняў: з назвай «Татарка» — вёскі Барысаўскага, Асіповіцкага, Бабруйскага раёнаў; «Татарцы» — Смаргонскага і Лідскага раёнаў; «Татаршына» — Лідскага, Маладзечанскага, Стаўбцоўскага раёнаў; «Татаршчызна» — Маладзечанскага раёна; «Татарскае» — Валожынскага раёна і інш. Сустракаюцца гэтыя этнонімы і ў іншых раёнах, але ў значна меньшай колькасці. Тапонімаў з асновай «татар» на Беларусі налічваецца каля 25, так лічыць прафесар В.В. Шур [2].

Вёска Уланаўшчына, таго ж сельсавета. Назва паходзіць ад асновы «улан» (з цюркскага — конны воін).

Вёска Турэц — Баяры, Лебедзеўскага сельсавета. Досыць верагодна, што гэты тапонім паходзіць ад назоўнікаў «турак», «туркі», якімі беларусы доўгі час некалі называлі шматлікія цюркскія народы і іх плямёны, што ўступалі з імі ў разнастайныя кантакты. Гэта Туркі — вёскі ў Докшыцкім, Ляхавіцкім, Бабруйскім, Глусскім раёнах; Туркаўская слабада — Бабруйскага раёна; Турчанка — вёска Клічаўскага раёна; Туркаўшчына — Валожынскага раёна. Некаторыя даследчыкі з этнонімам «туркі» звязваюць таксама ўзнікненне такіх геаграфічных назваў як Турэц, Турок — вёскі ў Чэрвеньскім, Клічаўскім, Петрыкаўскім, Карэліцкім раёнах. Прафесар Л.Н. Лыч у кнізе «Назвы зямлі беларускай» пра тапонім Турэц, што ў Карэліцкім раёне піша наступнае: «Хаця тапонім «турэц» марфалагічна з этнонімам татарын нічога агульнага не мае, але ўлічваючы два фактары, што ў мінулым многія ўсходнія качавыя народы называліся нашымі продкамі цюркамі ці туркамі, што ва ўказаным населенным пункце Беларусі з прадвеку жылі татары, дадзеная назва найцяснейшым чынам звязана з гэтым этнонімам» [3, 117].

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ

Вёскі Чэрнева, Чэрнеўшчына (Чарнёўшчына), Хохлаўскага сельсавета на погляд даследчыка Міцковіча маглі ўзнікаць ад асновы чэрне-, чорна-, чарне-, черне— у выніку кантактаў меснага насельніцтва «з кампактнай групай, генетычна звязанай па тыпалагічным рысам з «чорнымі» [4, 31]. Таксама ён выказвае асцярожную думку аб генетычнай сувязі «чорных» з цюркскім па паходжанню насельніцтвам нашага краю.

Вёскі Сакі і Цюрлі Сакаўскія, Цюрлёўскага сельсавета. В.А.Жучкевіч у сваёй кнізе «Краткі тапанамічны слоўнік Беларусі» выказвае думку, што назва, магчыма, этнанімічнага паходжання, але магла прыйсці ў тапанімію праз прозвішча, імя або мянушку. Сакі — група цюрскіх качавых плямён, якія ў VIII-IX стст. да н.э. жылі ў Сярэдняй Азіі і рухаліся разам з іншымі народамі і на ўсход, і на захад. Даволі шырокая распаўсюджанне назваў і прозвішчаў з гэтай асновай дае падставу меркаваць аб іх пэўнай сувязі (напрыклад горад і возера Сакі ў Крыму).

Таксама на тэрыторыі Маладзечанскага раёна існавалі назвы зараз страчаных вёсак. Яны адлюстраваны ў зборніку «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Мінская вобласць» І.А. Гаполенкі, І.А. Капылова, В.П. Лемцюгова, які выддадзены ў Мінску ў 2003 годзе. Сярод іх вёскі: Бараны, Кабаны, Сакаўшчына. Што датычыцца апошняй, то паходжанне гэтай назвы было інтэрпрэтавана вышэй. Цікавая сітуацыя складваецца з тапонімамі з асновай «баран». Тапонімаў з асновай «баран» на Беларусі каля 40. У тым ліку вёскі Баранавічы ў Гродзенскім, Іўеўскім, Карэліцкім, Бабруйскім, Пастаўскім раёнах і горад Баранавічы Брэсцкай вобласці; вёскі Барані Смаргонскага і Светлагорскага раёнаў; вёскі Бараны Глыбоцкага, Жабінкаўскага, Івацевіцкага раёнаў; вёскі Баранаўка, Баранцы, Бараніха, Баранаў, Бараноўскія, якія знаходзяцца на тэрыторыі ўсіх абласцей краіны. На думку акадэміка Я. Карскага, у мове беларусаў налічваецца каля 50 слоў цюркскага (татарскага) паходжання, якія ўспрымаюцца сучаснымі беларусамі як звыклыя і не патрабуюць спецыяльнага тлумачэння. Сярод іх ёсць і слова «баран» [5, 114]. Але, на думку некаторых даследчакаў цюркізмаў, гэты тапонім мае і іншае значэнне. Так, Ф.Гаріпова ліча, што назвы, характэрныя для тапаніміі Татарстана з асновай «баран» усходзяць да этноніма баранджары. У Ібн-Фадлана чытаем: «Мы видели у них домочадцев в количестве пяти тысяч душ женщин и мужчин, уже всех принявших ислам. Все они известны под названием баранджар» [6, 270]. Ёсць меркаванне, што гідронімы і населенныя пункты са словам «баран» паходзяць ад этноніма Волжскіх булгар «бэрэнджэр».

Кабаны — ад асновы «кабан», адносіцца да запазычанняў, якія вылучыў Я.Карскі [5, 114].

Адкуль жа на тэрыторыі Беларусі маглі з'явіцца бэрэнджэры? На гэтае пытанне адказвае А.Ф. Рагалёў у сваёй працы «Этнотопонимика Беларуси»: «Волжская Булгарыя мела палітычныя, гаспадарчыя, культурныя, ваенныя сувязі, найперш, са сваім заходнім суседам — Кіеўскай Руссю. Яшчэ ў IX ст. склаўся шлях з Арабскага Усхода праз Каспій па Волзе да горада Булгара. Гандлёвыя шляхі праходзілі не толькі па вадзе, але і караванным шляхам з Булгара ў Кіеў.

Рака Прыпяць з'яўлялася часткай старажытнага шляха «з Хазар у Угры». Гэтай часткай шляху, магчыма, карысталіся булгарскія перасяленцы, тысячы якіх з'явіліся на рускіх землях, а потым і ў заходніх краінах, асабліва ў Венгрыі пасля мангола-татарскага нашэсця 1236 г. Нельга выключаць і магчамасць пасялення палонных булгар кіеўскім князем Уладзімірам Святаславічам на паўночных ускраінах сваіх зямель. Такім чынам, маглі з'явіцца паселішчы Баўгары, Баўгарка ў Палессі да і тапонімы Аброва (булгары — гэта «обры»)» [7, 84].

Таксама неабходна мець на ўвазе, што на беларускія землі з іх заможнымі гарадамі часта прыязжалі булгарскія гандляры, а Дзвінская і Нёманская водныя сістэмы выкарыстоўваліся апошнімі для сувязі з Прыбалтыкай і Паўночнай Еўропай [7, 85].

Дадзеныя тапаніміцы яскрава сведчаць аб канцэнтрацыі назваў цюрска-татарскага паходжання ў Маладзечанскім раёне, Мінскай вобласці. Такім чынам, дадзеныя тапаніміцы падцвярджаюць гістарычныя звесткі аб асноўных месцах рассялення татарскага насельніцтва, Маладзечанскі раён здаўна вядомы, як адзін з цэнтраў татарскага насельніцтва на Беларусі.

Літаратура

1. Гарипова Ф. История в названиях. Казань, 1995.
2. Канапацкі І.Б., Смолік А.І. Гісторыя і культура беларускіх татар. Мн., 2000.
3. Лыч Л.М. Назвы зямлі беларускай. Мн., 1994.
4. Міцковіч Н.С. Топонимическая связь времён. Мозырь, 2002.
5. Пракопчык Л. Адкуль у вёскі імя: Нарысы. Мн., 1981.
6. Рогалёв А.Ф. Этнотопонимия Беларуси (на фоне этнической истории). Гомель, 1993.
7. Шур В.В. Беларускія ўласныя імёны: Беларуская антрапаніміка і тапаніміка. Мн., 1998.

ПІНСК У XI-XIV СТСТ.

А.Чачура

Історыя Пінска застаецца меньш даследаванай у параўнанні з іншымі найстаражытнейшымі гарадамі Беларусі. Аднак, у XI-XIV ст. Пінск меў значны ўплыў на падзеі, якія адбываліся ў Старажытнай Русі.

Асноўнымі крыніцамі вывучэння Пінску і яго навакольнай мясцовасці з'яўляюцца старажытнарускія летапісы. У расповедзе пра нарастаючая напружанне між Вялікім князем кіеўскім Святаполкам Ізяславічам і князем Церебоўльскім Васількам Расціславічам, пра падзеі 5 лістапада 1097 года на старонках летапіса ўпершыню згадаваецца горад Пінск: «И рече Давид к Святополку, видиши ли, ене помнит тебе, ходя в руку твою, аще ли отидет в свою волость, сам узриши, аще ти не заимет городов твоих , Турова и Пинска. И прох городов твоих. Да помянеши мя» [1].

Гэтак было да 1158 году, пакуль тураўскі пасад самавольна не заняў Юры Яраславіч, нашчадак добра вядомага тураўцам роду. Выкарыстаўшы барацьбу за кіеўскі пасад пасля смерці Юрыя Ўладзіміравіча і адсутнасць ў Тураве яго сына Барыса Юр'евіча, які верагодна з'ехаў на пахаванне бацькі ў Кіеў, тураўскі пасад ўзяў Юрый Яраславіч, сын Яраслава Святаполкавіча, які загінуў у 1123 годзе ў барацьбе за Валынскае княства і ўнук Святаполка Ізяславіча Тураўскага (з 1088 года), які памёр у 1113 годзе. Кіеў запатрабаваў ад яго пакоры, і, калі князь не паслухаўся, Ізяслаў Дывыдавіч рушыў на расправу: «того на въсхоте, но всяко хотяще под ним взяти Туров и Пинск». Кажучы сучаснай мовай, Ізяслаў меў намер захапіць Тураў і Пінск. З гэтага бачна, што разам са сталіцаю, Туравым, у летапісе згдваецца Пінск, што сведчыць пра яго выключную ролю.

Да Турава прыйшла вялізная кааліцыя, у якой, апрача кіеўскага войска, былі смаленцы, галіцкая, луцкая, і, нават, полацкая дружыны. Аднак тураўцыператварылі свой гарадок у непрыступную цвярдыню, што не дазволіла варожым войскам захапіць горад.

На жаль, летапісец па-за ўвагай пакінуў ваенныя дзеянні ля Пінску. І ўсё ж з летапіснага тэксту можна зразумець, што й Пінск ня быў узяты Берандзеічамі, хаця ім і ўдалося зайсці за Прыпяць (на яе паўночны бок). Фактычна, перамога 1158 года азначала ўсстанаўленне незалежнасці Турава ад Кіева.

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ